

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КІБЕРКОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК У НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Бурхливий розвиток Інтернет-середовища упродовж більше ніж десяти останніх років став предметом дослідження, напевне, усіх гуманітарних наук. Специфічною рисою таких досліджень є те, що спочатку вони розвивались у напрямі пошуку предметної галузі кожної з наук у масиві проблем, що поставали в процесах інформатизації різних сфер суспільного буття. На наступному етапі виявилось, що найбільш актуальні проблеми саме на стику різних предметних галузей, оскільки розвиток кіберкомунікації призводить до розмивання чітких меж розподілу між окремими суспільними практиками, а самі практики ще не мали визначеної основи, вони в наш час тільки формуються.

У річищі таких методологічних пошуків відбувається становлення досліджень соціально-психологічних особливостей використання можливостей кіберкомунікативних засобів та середовищ у практиках вищої школи України. Оскільки кіберкомунікативне середовище структуроване завжди у вигляді мікрогрупових спільнот, то вивчення процесів, які в ньому відбуваються, можливе на стику соціологічного та психологічного знання, у річищі соціально-психологічних досліджень. Так, психологія вивчає основні аспекти діяльності, опосередкованої комп'ютерами; з'ясовує специфіку організації діалогу з комп'ютером і особливості психічних станів користувачів. Вітчизняні дослідники вивчають психологію комп'ютерного навчання, виявляють психологічні наслідки інформатизації, розробляють методи комп'ютерної психодіагностики. Ці проблеми висвітлені в працях О. Арестової, Ю. Бабаєвої, А. Бекера, С. Бодкер, В. Бондаровської, О. Войскунського, В. Дюка, В. Ляудіса, Ю. Максименка, Ю. Машбиця, Д. Нормана, Г. Саймана, Ш. Текл, О. Тихомирова, І. Шмельова та багатьох інших. Зокрема, О. Тихомиров, О. Войскунський (див. наприклад [1]) та інші дослідники розглядають два види людино-машинної взаємодії: спілкування між людьми, опосередковане інформаційними технологіями, і спілкування людини з комп'ютером як зі специфічним "партнером". Автори відзначають трансформацію "образу партнера" у спілкуванні й виникнення феномену персоніфікації комп'ютера як одного з психологічних наслідків інформатизації. Сьогодні відбувається зміщення акценту з вивчення проблеми людино-машинної взаємодії на вивчення психологічних наслідків інформаційних технологій (Ю. Бабаєва [2], О. Войскунський, Л. Гур'єва [3], О. Тихомиров [4]). Підкреслюється, що в емпіричних психологічних дослідженнях виявлено амбівалентність, неоднозначність і суперечливість цих наслідків; з'ясовано, що інформатизація приводить як до позитивних змін традиційної діяльності

людини, так і до негативних. Виділяються основні принципи й механізми впливу інформаційних технологій на психологічну структуру діяльності та на особистість у цілому. Специфіку діалогового спілкування з комп'ютером розглядали О. Войскунський, Ю. Максименко, Ю. Машбиць [5], О. Тихомиров, П. Турзін та ін. Були окреслені особливості комп'ютерного спілкування: воно є жорстко регламентованим, опосередкованим і являє собою своєрідну форму діалогу. Ю. Машбиць, В. Андрієвська, О. Комісарова простежили діалектику переходу від простої взаємодії людини з комп'ютером у вигляді “команда – реакція комп'ютера” до складної діалогової взаємодії. Ю.Б. Максименко проаналізував структурне уявлення про діалог на концептуальному, логічному та фізичному рівнях. Психологічні особливості діалогу “людина – комп'ютер” розглядалися з точки зору ступеня активності комп'ютера в діалозі, розуміння людиною повідомлень комп'ютера, а також ступеня задоволеності людини діалогом з комп'ютером. Відзначається, що ефективність організації діалогу людини з комп'ютером зумовлена низкою чинників: з одного боку, рівнем підготовленості користувача, з іншого – характеристиками моделі діалогу, на основі якої був розроблений інтерфейс програми.

Паралельно, а часом у тісній співпраці з психологами, розвивають свої дослідження соціологи. Так, аналіз Інтернету в рамках предметної галузі цієї науки з'явився у працях західних учених ще на початку 1990-х рр. У країнах СНД, які підключилися до мережі Інтернет лише у середині 1990-х рр. (Росія – в 1993 р., Україна – в 1994 р.), дослідження на цю тему стали з'являтися лише на початку нинішнього століття, однак на цей час феномен Інтернету вже є об'єктом досить сталої дослідницької уваги й інтересу з боку соціально-гуманітарних дисциплін як в Україні, так і в країнах СНД у цілому. Усе частіше й частіше, особливо у XXI ст., дослідники починають говорити про Інтернет як про простір соціальних комунікацій (О. Аладишкіна, Д. Кутюгін, М. Раскладкіна, О. Родіонов) та окремий соціально-комунікативний інститут (О. Бікулов, С. Бондаренко, С. Михайлов, Н. Прохорова, О. Путилова, О. Рунов, О. Чистяков). В Україні увагу соціологів привертає проблематика якісного й кількісного складу аудиторії Інтернету, відбувається пошук і створення відповідних новому середовищу теоретичних концептів (О. Балабанова, О. Білорус, Є. Головаха, Б. Головка, А. Горбачик, О. Кислова, С. Коноплицький, Н. Костенко, І. Лукінова, Н. Меджибовський, Л. Нікітіна, О. Носова, С. Романенко, Т. Рудницька, В. Тарасенко, В. Щербина); розглядається феномен кіберкультури (Є. Прохоренко); розкриваються гендерні аспекти кіберкомунікації (О. Горошко), політичні комунікації в Уанеті (І. Балинський) та визначаються соціальні детермінанти кіберпростору (А. Петренко-Лисак) та ін.

Водночас дослідження соціально-психологічних аспектів процесів, що формуються в кіберсередовищі, є доволі поодинокими, цей сегмент ще не сформувався, оскільки має певною мірою міжпредметний характер і

потребує розвинутої концептуальної бази як психології, так і соціології кіберкомунікації.

Таким чином, незважаючи на те, що окремо як у психології, так і в соціології наукова спільнота вже має досить значний науковий доробок, власне соціально-психологічних досліджень нових реалій та їх впливу, зокрема, на процеси навчання та виховання у вищій школі України, відбувається недостатньо, що й складає актуальну наукову проблему. З метою виявлення шляхів її розв'язання проведено пілотне соціально-психологічне дослідження, результати якого подано в цій статті.

Об'єктом дослідження є процес розвитку практик користування кіберкомунікативними ресурсами в навчально-виховному процесі сучасних українських університетів.

Метою статті є розгляд проблем розвитку кіберкомунікаційної складової навчального процесу вищої школи на основі аналізу результатів пілотажного емпіричного дослідження.

Діалектика міжпредметної галузі в рамках предмета нашого розгляду полягає в тому, що соціальна психологія розглядає об'єктивний процес взаємодії індивідів у суспільстві, виводячи з нього їх свідомість і самосвідомість, яка, у свою чергу, онтологічно визначається цим процесом у рамках соціальної ролі. У цьому випадку соціальною роллю є роль студента в умовах становлення інформаційного суспільства – досить суперечлива за багатьма показниками роль, яка сформувалася в умовах суспільства попереднього типу. У соціології, предметом якої є соціальна система, “соціальну роль” розуміють як знеособлену систему норм, функціонально зумовлену соціальною позицією групи індивідів у системі самовідтворення суспільства. Роль тут розуміють як таку, що не залежить від особистісних якостей індивідів, за змістом залежну лише від об'єктивних процесів, не залежних від волі окремого індивіда. Соціальна психологія розглядає соціальну роль, акцентуючи на структурі безпосередньої міжособистісної взаємодії, залишаючи поза межами макросоціальні чинники. Відтак, тут значно більше уваги приділяється внутрішньому досвіду особистості та специфічним рисам конкретної спільноти. З цієї точки зору увага дослідження має акцентуватися на субкультурі, яка характеризує групову поведінку студентів у кіберсередовищі, на дослідженні притаманних їй норм та цінностей, що регулюють цю поведінку. Суперечність між двома підходами долається на основі наукового аналізу конкретних суперечностей у практиках соціальної взаємодії, які фіксуються емпірично, тому дослідження таких суперечностей можна розглянути на конкретному прикладі. Першим етапом такого дослідження має бути виявлення самих груп та опис загальних практик, у рамках яких вони взаємодіють у процесі використання можливостей кіберсередовища.

З метою виявлення соціально-психологічних рис, стану та чинників користування сучасними українськими студентами можливостей кіберкомунікативного середовища у червні 2011 р. було проведено

пілотажне дослідження студентів факультетів психології КНУ імені Тараса Шевченка та факультетів тренерського і олімпійського спорту Національного університету фізичного виховання і спорту України. Опитування проводилося шляхом самозаповнення анкет, розроблених фахівцями наукового відділу факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в процесі виконання наукової теми “Психолого-педагогічне забезпечення використання новітніх освітніх та інформаційних технологій у навчальному процесі ВНЗ”.

На етапі збору емпіричної інформації було опитано 135 студентів, серед яких було хлопців та дівчат 22% і 73% відповідно. Основну масу опитаних становлять студенти першого (43,7%) та третього (53,3%) курсів факультетів психології (82,2%), а також факультетів тренерського і олімпійського спорту; 43% опитаних мешкає в гуртожитку, 51% – вдома, характеризуючи успішність 29,9% опитаних вказує, що належать до “відмінників”, 64,7% – до “середнячків”, 2,2% – до “трієчників”.

Аналіз отриманих емпіричних даних дає змогу, перш за все, констатувати високий рівень забезпеченості студентів засобами кіберкомунікації – більшість опитаних забезпечені засобами використання комп’ютерних технологій, комп’ютерного зв’язку та мають змогу використовувати технології онлайн-комунікації. Так, половина студентів вказали, що мають особистий стаціонарний комп’ютер (51,9%), а майже дев’ять з десяти (89,6%) – ноутбук. Електронною книгою користуються 16,5%, а кишеньковим ПК або комунікатором – 21,5% (табл. 1). Таким чином, культура використання засобів кіберкомунікації та електронних ресурсів є домінуючою в інформаційному житті опитаних студентів та вони повною мірою інтегровані в середовище кіберкомунікацій.

Таблиця 1

Чи є у Вас особистий комп’ютерний пристрій?

Варіанти відповідей	Так	Ні
Стаціонарний комп’ютер	51,9	43,7
Ноутбук (або айпод, “планшетник” тощо)	89,6	10,4
Кишеньковий ПК, комунікатор (або подібний пристрій)	21,5	78,5
Електронна книга	16,3	82,2

Майже всі опитані студенти мають вільний доступ до середовища Інтернет – 50,4% з них вказали, що можуть отримати в разі потреби доступ до нього “дуже легко”, та 43,7% – “скоріше легко, ніж важко” (табл. 2–5).

Таблиця 2

Чи легко Вам отримати в разі потреби доступ до Інтернету?

Варіанти відповідей	%	Кількість студентів
---------------------	---	---------------------

Дуже легко	50,4	68
Скоріше легко, ніж важко	43,7	59
Скоріше важко, ніж легко	5,9	8
Важко	0	0
Дуже важко	0	0

Таблиця 3

Як часто Ви користуєтеся..., %

Варіанти відповідей	Комп'ютером	Інтернетом
Щодня	96,3	88,1
1–2 рази в тиждень	3,0	11,9
Кілька разів на місяць	0,7	0
Не користуюся зовсім	0	0

Таблиця 4

Скільки годин у день Ви проводите: ..., %

Варіанти відповідей	За комп'ютером	В Інтернет-мережі
1–3 години	43	59,3
3–5 годин	37	23
5–7 годин	17	15,6
Більше ніж 7 годин	3	2,2

Таблиця 5

Де Ви зазвичай користуєтеся комп'ютером/Інтернетом?, %

Варіанти відповідей	Комп'ютером	Інтернетом
Вдома/ у гуртожитку	97	98,5
У навчальному закладі	14,8	12,6
У друзів/знайомих	11,1	11,9
У комп'ютерному клубі	2,2	4,4
В інтернет-кав'ярні	4,4	5,9
Інше	2,2	1,5

Як існуючі можливості використовуються?

Насамперед, дослідження показало, що серед студентів склалися дві групи за практиками використання комп'ютерної техніки в навчальний час. Більшість студентів використовують комп'ютерні пристрої в навчальний час практично всіх заняттях (6,7%), або на деяких заняттях (38,5%), або в спеціалізованих класах (табл. 6).

Таблиця 6

Чи користуєтеся Ви комп'ютерним пристроєм у навчальний час?

Варіанти відповідей	%
Так, практично на всіх лекціях, якщо можливо	6,7
Так, на деяких заняттях	38,5
Так, тільки в спеціалізованих класах	23
Ні	31,1

Водночас досить велика частина – майже третина (31,1%) вказали, що не користуються ними. У подальших дослідженнях слід виявити причини такого розділення – за наявності майже повної “комп’ютеризації” така велика кількісна різниця між цими двома групами має бути пояснена або соціально-психологічними особливостями студентів, або ж особливістю організації педагогічного процесу у ВНЗ.

Переважна більшість (65,2%) опитаних вказали, що тим або іншим чином користуються мережею Інтернет у навчальний час, з чого можна зробити висновок про значну ступінь фактичної інтегрованості навчального та навчального процесу в контекст кіберкомунікативного всесвітнього середовища, про його відкритий характер. Цікавим є те, що майже десята частина (9,6%) опитаних вказали, що користуються Інтернетом майже на всіх лекціях (табл. 7). У подальших дослідженнях слід з’ясувати характер такого використання, щоб виявити, якою мірою воно є способом виходу в альтернативний лекційному комунікаційний простір, а якою – самостійним пошуком інформації з питань, які розглядаються в навчальному процесі. Відповідно до такого профілю використання студентами Інтернету в навчальний час слід виробити методичне забезпечення та інформаційні ресурси, що їх надає ВНЗ.

Таблиця 7

Чи користуєтесь Ви Інтернетом у навчальний час?

Варіанти відповідей	%
Так, практично на всіх лекціях, якщо можливо	9,6
Так, на деяких заняттях	39,3
Так, тільки в спеціалізованих класах	16,3
Ні	34,8

Актуальність необхідності корекції інформаційних ресурсів, надаваних університетом, підтверджується тим, що більшість опитаних студентів вказали, що користуються ними або “дуже рідко” (81%), або взагалі ніколи (14%). Лише 30% використовує їх періодично, кілька разів на тиждень, або щодня (10%). Якщо врахувати, що в бібліотеці з паперовими книгами та журналами менше ніж годину щодня працюють 63% опитаних, а лише 23% – від 3 до 5 годин, то можна зробити припущення, що студентська аудиторія в навчальному процесі масово відходить від використання традиційних засобів інформації, не знаходячи їх в електронному середовищі власного університету. Отримані дані також можуть свідчити, що в студентському середовищі існує значна потреба у використанні інтернет-ресурсів власного університету, існує достатньо

велика (10%) група ініціації та просування практик використання цих ресурсів, однак самі ресурси не є задовільними як за змістом, так і за способом організації або використання.

При цьому переважна більшість (62,1%) респондентів, які мешкають у гуртожитку, вказали, що часто користуються локальною мережею університету, 10% роблять це рідко, а лише 12% вказали, що не роблять цього зовсім. Виникає питання: чому студенти використовують інтернет-ресурси університету в гуртожитку та не роблять цього в навчальний час? Можна припустити, що надаваний ресурс використовується лише в процесі домашньої самопідготовки, відтак, слід приділити увагу розвитку сегмента цього ресурсу в напрямі забезпечення навчального процесу в навчальний час. Студенти цілком забезпечені мобільним кіберзв'язком та практикують його використання в навчальний час, тому слід надати методичну підтримку таким їх можливостям і практикам.

Слід виявити у подальшому дослідженні “точки дотику” – інтереси, культурні коди й моделі, соціально-психологічні алгоритми, які мають бути покладеними в основу логіки організації та використання інтернет-середовища сучасного університету в Україні.

Висновки. Використання можливостей мобільного інтернет-зв'язку є поширеною практикою у студентському середовищі як під час проведення навчальних занять, так і під час самопідготовки. Відтак, формування повноцінного електронного навчально-методичного забезпечення навчального процесу має розглядатися як необхідна умова формування повноцінного фахівця.

Процес використання можливостей кіберкомунікації безпосередньо в навчальний час вийшов на новий системний рівень – сформувалася стала група (майже кожен десятий) у студентському середовищі, яка використовує ці технології на семінарах і лекціях, 16% опитаних користуються електронною книгою. Відтак, можна прогнозувати подальше збільшення носіїв таких практик і виникнення необхідності використовувати онлайн-комунікації викладацьким корпусом, ліквідації розриву комунікативної культури між викладачами і студентами, який фіксується у вигляді низької оцінки. Це, у свою чергу, потребуватиме соціально-психологічного дослідження специфіки таких занять, вироблення на цій основі методичних прийомів та рекомендацій.

Можна констатувати наявність комунікативної проблеми в навчальному процесі, яка полягає в суперечності між процесом переходу студентської аудиторії від використання паперових носіїв інформації до електронних (інтерактивних, доступних в режимі онлайн-користування) та наявними ресурсами університету, що призводить до послаблення впливу на процес навчання з боку викладацької спільноти, утворює ризик розриву традицій університетської освіти в Україні.

Література

1. Войскунский А. Актуальные проблемы зависимости от Интернета / А.Е. Войскунский // Психологический журнал [Электронное издание]. – 2004. – № 1. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/addict.htm>.

2. Максименко Ю.Б. Психосемантичний аналіз гіпотетичних конструктивів психодіагностичних методик / Ю.Б. Максименко, М.Е. Пулієвська // Образовательное пространство и индивидуальность: современная дидактика, задания диагностики, оценка качества образования : матер. конф. [Электронное издание]. – Режим доступа: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/h26.html>.

3. Гурьева Л.П. Структура научно-исследовательской деятельности и ЭВМ / Л.П. Гурьева // Психологические проблемы автоматизации научно-исследовательских работ / под ред. М.Г. Ярошевского и О.К. Тихомирова. М., 1987. – С. 50–81.

4. Тихомиров О.К. Психологические последствия компьютеризации / О.К. Тихомиров // Человек и компьютер / под ред. О.К. Тихомирова. – М., 1972. – С. 235–262.

5. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения / Е.И. Машбиц. – М. : Педагогика, 1988. – 191 с.

Щербина В.Л. Соціально-психологічні аспекти кіберкомунікативних практик у навчально-виховному процесі сучасної вищої школи

У статті розглянуто проблему формування новітніх комунікативних практик у навчальному процесі сучасної української вищої школи. Викладено результати пілотажного емпіричного дослідження, проведеного серед студентів у червні 2011 р. Отримані дані дають змогу зробити висновок про необхідність упровадження комунікації в режимі онлайн як компонента проведення лекційних та семінарських занять.

Ключові слова: вища школа, кіберкомунікація, соціально-психологічні чинники комунікативних практик, електронні ресурси, онлайн-комунікація.

Щербина В.Л. Социально-психологические аспекты киберкоммуникативных практик в учебно-воспитательном процессе современной высшей школы

В статье рассматривается проблема формирования новейших коммуникативных практик в учебно-воспитательном процессе современной украинской высшей школы. Представлены результаты пилотажного эмпирического исследования, проведенного среди студентов в июне 2011 г. Полученные данные позволяют сделать вывод о необходимости внедрения коммуникации в режиме онлайн как компонента проведения лекционных и семинарских занятий.

Ключевые слова: высшая школа, киберкоммуникация, социально-психологические факторы коммуникативных практик, электронные ресурсы, онлайн-коммуникация.

Shcherbyna V. Socio-psychological aspects of cybercommunicative practices in teaching and educational process of modern higher education

Describes a problem in the latest generation komunikativnyh practices in the educational process of the modern Ukrainian high school. The author presents the results of flight empiric study conducted among students in June 2011.

The empirical data suggest the need to introduce online communication as a component of the lectures and workshops.

Key words: *high school, cybercommunication, socio-psychological factors of communicative practices, electronic resources, online communication.*